

Психологічна безпека студентів вищих навчальних закладів

Т.В. Дектярьова
кандидат психологічних
наук, доцент кафедри
психології,
ВНЗ «Університет
економіки та права
«КРОК»

У статті розглянуто зміст психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів. Представлено результати емпіричного дослідження впливу чинників мезо- та мікрорівнів освітнього середовища на значущість різних аспектів психологічної безпеки для студентів ВНЗ.

В статье рассмотрено содержание психологической безопасности образовательной среды высших учебных заведений. Представлены результаты эмпирического исследования влияния факторов мезо- и микроуровней образовательной среды на значимость разных аспектов психологической безопасности для студентов ВУЗа.

The article elucidates the content of the psychological safety of the educational environment in higher education at establishments. There have been highlighted the results of empirical study of the influence of factors meso and micro-level educational environment on the importance of different aspects of psychological safety for the students of higher educational institutions

Ключові слова: вищі навчальні заклади, освітнє середовище, загрози, психологічна безпека, чинники мезорівня, чинники мікрорівня.

Постановка проблеми

Поняття «безпека вищих навчальних закладів» є складним і багатовекторним. Активний інтерес до нього постійно зростає і є предметом багатьох досліджень у психології та суміжних науках, оскільки серед проблем безпеки формування безпеки особистості посідає провідне місце у вищих навчальних закладах. Це обумовлено зростанням інтенсивності інформаційного потоку, широким упровадженням технічних засобів і комп'ютерних технологій у навчальний процес, сильним соціально-економічним пресингом, що негативно впливає на стан фізичного, психічного та соціального здоров'я студентів. Тому психологічна безпека виступає на передній план як ключова, оскільки охоплює вищий навчальний заклад як організацію в цілому, так і окремі соціальні групи у ній та окремі особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідник освітнього середовища В.А. Ясвін дає так визначення: «освітнє середовище – це система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні» [1, с. 17]. Дослідник А.І. Каташов трактує термін «освітнє середовище вищу» як сукупність духовно-матеріальних умов його функціонування, що забезпечує саморозвиток вільної та активної особистості студента, реалізацію творчого потенціалу його особистості. Освітнє середовище виступає функціональним і просторовим об'єднанням суб'єктів освіти, між якими встановлюються тісні різнопланові групові взаємозв'язки, і може розглядатися як модель соціокультурного простору, в якому відбувається становлення особистості [2, с. 8].

Аналіз досліджень низки авторів (Г.В. Грачов, 1998; Т.С. Кабаченко, 2000; І.А. Баєва, 2002), показав, що ефективність освіт-

нього процесу залежатиме від показника психологічної безпеки освітнього середовища [3; 4; 5].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На сьогодні в Україні практично не досліджено залишається проблема психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів, зокрема, розуміння суб'єктами навчально-виховного процесу сутності цього явища і чинників, які впливають на цей феномен.

Формулювання цілей статті

Мета статті – здійснити аналіз емпіричного дослідження, спрямованого на: визначення розуміння студентами сутності психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів; вивчення взаємозв'язку між значущістю для студентів різних аспектів психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів і чинниками мезорівня (тип навчального закладу), факторами мікрорівня (організаційно-професійними, соціально-демографічними та матеріально-економічними характеристиками студентів).

Виклад основного матеріалу дослідження

Вищий навчальний заклад є складною організацією, що функціонує за чітко визначеними законами та правилами, вирішує дуже важливе завдання – навчання та виховання кваліфікованих конкурентоздатних фахівців, затребуваних не тільки у своїй країні, а й у міжнародному співтоваристві.

Основний вектор сучасної вищої освіти актуалізувався у 90-ті роки ХХ ст. у зв'язку з гуманітарною парадигмою, новими тенденціями гуманізації освіти, упровадженням особистісно зорієнтованого підходу, який передбачає створення умов для повноцінного прояву та розвитку особистісних якостей людини.

На процес формування особистісних якостей людини впливають різні за силою, напрямом і вплив фактори: соціально-еко-

номічне становище держави, державний устрій, мова спілкування; релігія; національні цінності та ідеали, історія, культура тощо. Студент вузу протягом усього навчального процесу знаходиться в освітньому середовищі, яке справляє інтенсивний вплив на формування його особистості.

Сучасним підходом до розроблення проблеми психологічної безпеки є цілісний аналіз соціокультурної ситуації, який полягає у психологічному аналізі середовища де відбувається розвиток та функціонування людини з урахуванням її психологічного ресурсу. Структура психології безпеки розглядається у двох аспектах: психологічна безпека середовища; психологічна безпека особи.

Психологічно безпечне середовище має задовольняти потребу людини у свободі від проявів психологічного насильства у взаєминах з іншими людьми, в умовах освітнього простору з його іншими учасниками.

Психологічна безпека особистості проявляється у її здатності зберігати стійкість у середовищі з певними параметрами, у тому числі з психотравмуючим впливом, деструктивним внутрішнім і зовнішнім впливам.

Існують два головні системоутворюючі види безпеки – фізична та психологічна, а всі інші «нанизуються» на них як на стрижень. У цьому разі є можливість розділяти суб'єктивні й об'єктивні причини та фактори, що сприяють або перешкоджають збереженню безпеки людини та фізичного і соціального довкілля [3]. Психологічна безпека освітнього середовища може розглядатися як захищеність від психологічного насильства за такими структурними компонентами, як приниження, загрози, негативне ставлення, ігнорування, примушування, виділені на основі уявлень учителів, учнів і їхніх батьків [6].

Труднощі періоду реформування освіти в Україні, процеси певної соціально-економічної нестабільності, екологічні проблеми спричиняють низку ризиків, які можуть ускладнити реалізацію цілей і завдань Національної стратегії розвитку

освіти в Україні (на період до 2021 р.) [7]. Серед них:

- нестабільність економіки, обмежений обсяг ресурсів для забезпечення системного виконання всіх завдань і заходів, передбачених Національною стратегією;
- розшарування суспільства за матеріальним становищем сімей;
- негативний вплив складної демографічної ситуації;
- несприйняття частиною суспільства нових реформ;
- неготовність певної частини працівників освіти до інноваційної діяльності;
- недостатня підготовленість органів управління освітою до комплексного розв'язання нових завдань, забезпечення скоординованості діяльності всіх служб та інституцій.

Нині активно впроваджується ідеологія освіти, провідною стратегією якої є орієнтація на розвиток студента як особистості. Вона може бути реалізована лише на науково обґрунтованих засадах психологічного забезпечення безпеки вищих навчальних закладів, оскільки саме вони спроможні створити освітнє середовище, здатне забезпечити сталий збалансований розвиток особистості студента. Основними її спрямуваннями є [7]:

- реформування системи освіти, в основу якої покладатиметься принцип пріоритетності людини;
- модернізація структури, змісту та організації освіти на засадах компетентного підходу;
- створення та забезпечення можливостей для реалізації різноманітних освітніх моделей, створення навчальних закладів різних типів і форм власності;
- побудова ефективної системи національного виховання, розвитку та соціалізації дітей і молоді;
- формування безпечного освітнього середовища, екологізації освіти;
- забезпечення проведення національного моніторингу системи освіти.

Концепція психологічної безпеки освітнього середовища дає змогу проектувати систему поглядів на забезпечення безпеки

учасників від загроз позитивному розвитку та психічному здоров'ю в процесі педагогічної взаємодії. Соціальна безпека, до структури якої входить і психологічна безпека особи, означає ефективне виконання соціальними інститутами своїх функцій, спрямованих на задоволення потреб, інтересів, цілей населення країни [3].

У науці існує кілька основних підходів до формування психологічної безпеки особистості [8].

Представники психоаналітичного підходу пропонують формувати психологічну безпеку особистості за допомогою роботи з психологічними захистами (А. Фрейд); через подолання комплексу неповноцінності (А. Адлер); шляхом коригування чи вдосконалення вже усталених моделей безпечної поведінки (Е. Еріксон).

Біхевіоральний підхід, передбачає врахування суб'єктивного характеру переживання дитиною стану небезпеки-безпеки (М.К. Джонс). У цьому підході пропонується формувати поведінку, що сприяє психологічній безпеці, через проходження низки психотренінгів (Д. Утсон), за допомогою системи соціального навчання (А. Бандура), позитивним підкріпленням конструктивної поведінки (Б. Скіннер).

Внесок у теорію формування психологічної безпеки зробили представники гештальтпсихології. Для розвитку теорії психологічної безпеки особливу важливість мала концепція життєвого простору К. Левіна, що у свою чергу є частиною «теорії поля». З точки зору психології безпеки, спробу вивчення поля можливих подій і поля сил, почату К. Левіним, можна сприймати як спробу визначити рівень безпеки/небезпеки певних систем.

Особливе місце серед підходів до формування психологічної безпеки особистості займає екзистенційно-гуманістичний напрям (С. Мадді, К. Роджерс, В. Франкл та інші).

У рамках цього напрямку можемо говорити про можливості сучасної психології розуміти психологічну безпеку особистості як прагнення людини до задоволення базової потреби в безпеці через соціальну

самореалізацію, коли людина розглядається як така, що здатна творити свою долю, отримувати активний життєвий досвід, відповідати на небезпеки усвідомленою системою поведінки, а тим самим – протистояти їм.

Це дослідження базується на основних ідеях екзистенційно-гуманістичного підходу.

Для проведення дослідження використовувалась авторська анкета «Психологічна безпека освітнього середовища вищих навчальних закладів», що містила близько 20 запитань, які стосувалися різних аспектів проблеми. Запитання були «відкритими», що давало можливість отримати реальні, не формалізовані відповіді студентів. Математична обробка даних здійснювалась за допомогою програми SPSS (версія 13.0).

Дослідження проводилося серед студентів державних і приватних вузів м. Києва у 2013 році. У ньому брало участь 200 студентів віком від 17 до 25 років (55,4% – до 20 років, 44,6% – від 21 до 25 років). Із них 30,4% – хлопці та 69,6% – дівчата. У приватних вузах навчалось 54,5% студентів, у державних – 45,5%.

Дослідження є першою частиною наукового проекту, присвяченого вивченню психологічних чинників та умов психологічної безпеки освітнього середовища

вищих навчальних закладів, у якому братимуть участь студенти та викладачів вищих навчальних закладів різних регіонів України (2012-2016 рр.).

Результати емпіричного дослідження є такими.

1. Розуміння студентами сутності психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів.

Переважає більшість опитаних (89,5%) дала відповідь на запитання про те, як вони розуміють сутність психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів. Не відповіли на поставлене запитання лише 10,5%. Це опосередковано свідчить, на наш погляд, про достатньо високу значущість цієї проблеми для студентів.

Що стосується безпосередньо розуміння студентами сутності психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів, то дослідження показало, що найбільша кількість опитаних (36,8%) зазначила, що розуміє під психологічною безпекою освітнього середовища вищих навчальних закладів «відсутність тиску з боку інших людей та впливу негативних чинників (психологічного напруження, стресів тощо)» (табл. 1).

Відповіді опитаних щодо аспектів змісту цього явища: «ефективна організація навчально-виховного процесу у вищому

Таблиця 1

Розуміння студентами сутності психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів (у % загальної кількості опитаних)

Характеристики психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів	%
Відсутність тиску з боку інших людей та впливу негативних чинників (психологічного напруження, стресів тощо)	36,8
Ефективна організація навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі для отримання освіти і диплома	26,3
Створення сприятливих умов спілкування та реалізація партнерських стосунків між викладачами і студентами, студентами і студентами	24,6
Відчуття студентами комфорту	22,8
Почуття впевненості у студентів	3,5
Створення сприятливого предметно-освітнього середовища (хороші аудиторії, наявність сучасного та безпечного обладнання, зручне та безпечне розміщення вищого навчального закладу тощо)	3,5

навчальному закладі для отримання освіти і диплома» (26,3%); «створення сприятливих умов спілкування та реалізація партнерських стосунків між викладачами і студентами, студентами і студентами» (24,6%); «відчуття комфорту» (22,8%).

Значно менше студентів вказали на такі аспекти цього явища: «почуття впевненості у студентів» (3,5%) і «створення сприятливого предметно-освітнього середовища (хороші аудиторії, наявність сучасного та безпечного обладнання, зручне та безпечне розміщення вищого навчального закладу тощо)» (3,5%).

Отримані дані в цілому свідчать про те, що психологічна безпека освітнього середовища вищих навчальних закладів розуміється студентами, насамперед, як соціально-психологічна безпека, безпека взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу, що сприяє ефективному досягненню студентами цілей навчання у вищому навчальному закладі.

2. Взаємозв'язок між значущістю для студентів різних аспектів психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів і чинниками мезорівня.

Дослідження виявило вплив типу вищого навчального закладу на значущість для студентів різних аспектів психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів (табл. 2).

Так, установлено, що для студентів приватних вузів більш значущими є такі аспекти психологічної безпеки освітнього середовища, як «відсутність тиску з боку інших людей і впливу негативних чинників (психологічного напруження, стресів тощо)» (50,0% проти 20,0%, $p < 0,05$) і «створення сприятливих умов спілкування і реалізація партнерських стосунків між викладачами і студентами, студентами і студентами» (33,1% проти 16,0%, статистично значуща тенденція $p < 0,1$).

Водночас, для студентів державних вузів більш значущими є такі аспекти пси-

Таблиця 2

Взаємозв'язок між значущістю для студентів різних аспектів психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів і типом навчального закладу (у % загальної кількості опитаних)

Характеристики психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів	Тип ВНЗ	
	Державні ВНЗ	Приватні ВНЗ
Відсутність тиску з боку інших людей та впливу негативних чинників (психологічного напруження, стресів тощо)	20,0**	50,0**
Ефективна організація навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі для отримання освіти та диплома	36,0*	16,7*
Створення сприятливих умов спілкування і реалізація партнерських стосунків між викладачами і студентами, студентами і студентами	16,0*	33,1*
Відчуття студентами комфорту	28,0	20,0
Почуття впевненості у студентів	4,0	0,0
Створення сприятливого предметно-освітнього середовища (хороші аудиторії, наявність сучасного та безпечного обладнання, зручне та безпечне розміщення вищого навчального закладу тощо)	0,0	6,7
Відсутність відповіді	20,0**	3,3**

Примітка: * - $p < 0,1$, ** - $p < 0,05$

хологічної безпеки, як «ефективна організація навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі для отримання освіти та диплома» (36,0% проти 16,7%, статистично значуща тенденція $p < 0,1$).

До того ж виявлено, що серед студентів державних вищих навчальних закладів значно менше тих, хто не відповів на поставлене запитання ($p < 0,05$) (3,3% проти 20,0%).

Таким чином, можна говорити про те, що у процесі забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів доцільним є врахування типу вищого навчального закладу (за формою його власності).

3. Взаємозв'язок між значущістю для студентів різних аспектів психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів і чинниками мікрорівня.

У процесі дослідження виявлено вплив низки соціально-демографічних чинників на значущість для студентів різних аспектів психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів.

Що стосується статі студентів, то встановлено, що «почуття комфорту» є більш значущим для дівчат, ніж для хлопців (33,3% проти 0%, $p < 0,01$), водночас «почуття впевненості» є більш значущим для хлопців, ніж для дівчат (5,9% проти 0%, статистично значуща тенденція $p < 0,1$) (табл. 3).

Стосовно віку студентів слід зазначити, що такі складові психологічної безпеки освітнього середовища, як «відсутність тиску з боку інших людей та впливу негативних чинників (психологічного напруження, стресів тощо)» є більш значущими для опитуваних віком до 20 років, ніж для студентів віком від 21 до 25 років (48,4% проти 24,0%, статистично значуща тенденція $p < 0,1$), водночас «відчуття студентами комфорту» є більш значущим для опитуваних віком від 21 до 25 років, ніж для студентів віком до 20 років (36,0% проти 12,9%, $p < 0,01$) (табл. 3).

Аналіз впливу місця народження студентів показав, що для народжених у столичному місті більш значущими, ніж для

тих, хто народилися в інших населених пунктах, є такі складові психологічної безпеки, як «створення сприятливих умов спілкування і реалізація партнерських стосунків між викладачами і студентами, студентами і студентами» (33,3% проти 15,4%, статистично значуща тенденція $p < 0,1$), водночас для студентів із інших населених пунктів більш значущим є «створення сприятливого предметно-освітнього середовища (хороші аудиторії, наявність сучасного та безпечного обладнання, зручне та безпечне розміщення вищого навчального закладу тощо)» (7,7% проти 0,0 %, статистично значуща тенденція $p < 0,1$) (табл. 3).

Отже, дослідження показало доцільність урахування соціально-демографічних характеристик студентів у процесі забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів.

Дослідження не виявило впливу організаційно-професійних чинників (рівень навчання студентів, наявність трудового стажу, поєднання навчання з роботою, участь у громадській роботі) на значущість для студентів різних аспектів психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів.

Висновки

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Психологічна безпека освітнього середовища вищих навчальних закладів розуміється студентами, насамперед, як соціально-психологічна безпека, безпека взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу, що сприяє ефективному досягненню студентами цілей навчання у ВНЗ.

2. На значущість для студентів різних аспектів психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів впливають:

- чинники мезорівня: тип навчального закладу;
- чинники мікрорівня: соціально-демографічні (стать, вік, місце народження); матеріально-економічні (рівень матеріаль-

Взаємозв'язок між значущістю для студентів різних аспектів психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів і типом навчального закладу (у % загальної кількості опитаних)

Характеристики психологічної безпеки освітнього середовища вищих навчальних закладів	Вік студентів	Стать студентів	Місце народження студентів			
	до 20 років	від 21 до 25 років	хлопці	дівчата	столичне місто	інші населені пункти
Відсутність тиску з боку інших людей та впливу негативних чинників (психологічного напруження, стресів тощо)	48,4*	24,0*	41,2	35,9	33,3	42,3
Ефективна організація навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі для отримання освіти та диплома	22,6	32,0	35,3	20,5	30,0	23,1
Створення сприятливих умов спілкування і реалізація партнерських стосунків між викладачами і студентами, студентами і студентами	25,8	24,0	35,3	20,5	33,3*	15,4*
Відчуття студентами комфорту	12,9***	36,0***	0,0***	33,3***	30,0*	15,4*
Почуття впевненості у студентів	0,0	4,0	5,9*	0,0*	3,3	0,0
Створення сприятливого предметно-освітнього середовища (хороші аудиторії, наявність сучасного та безпечного обладнання, зручне та безпечне розміщення вищого навчального закладу тощо)	3,2	4,0	35,3	23,1	0,0*	7,7*
Відсутність відповіді	6,5	16,0	5,9	12,8	6,7	15,4

Примітка: * - $p < 0,1$; ** - $p < 0,05$; *** - $p < 0,01$

ного забезпечення сім'ї, матеріально-побутові умови проживання).

3. Отримані дані доцільно враховувати в процесі забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища у вищих навчальних закладах, з урахуванням ре-

лізації диференційованого підходу до різних типів вищих навчальних закладів (державних, приватних) і різних груп студентів (виділених за гендерним, віковим, матеріально-економічним та іншими критеріями).

Література

1. Ясвин В.А. Образовательная среда : от моделирования к проектированию / В.А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.
2. Каташов А.І. Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею : автореф. ... канд. пед. наук / А.І. Каташов. – Луганськ, 2001. – 22 с.
3. Баева И.А. Психологическая безопасность в образовании : Монография / И.А. Баева. – С.-Пб., 2002. – 271 с.
4. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности : состояние и возможности психологической защиты / Г.В. Грачев. – М. : Изд-во РАГС, 1998 – С. 33.
5. Кабаченко Т.С. Психология управления : Учебное пособие / Т. С. Кабаченко. – М. : 2000 – С. 8.
6. Рассоха Н.Г. Представления о психологической безопасности образовательной среды школы и типы межличностных отношений ее участников : автореф. ... канд. психол. наук. / Н.Г. Рассоха. – С.-Пб. : РГПУ им. А.И. Герцена, 2005. – 22 с.
7. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25 червня 2013 р. №344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html>
8. Холл Келвин С., Линдсей Гарднер. Теории личности / пер. с англ. И.Б. Гриншпун / Келвин С. Холл, Гарднер Линдсей. – М. : ЭКСМО-Пресс, (Серия «Мир психологии»), 1999. – 592 с.